

УДК 783+792.9

Кузьмінський Іван Юрійович,
кандидат мистецтвознавства,
докторант Національної музичної
академії України ім. П. І. Чайковського,
kuzminskyi.ivan@gmail.com

Довбищенко Михайло Володимирович,
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри видавничої справи,
поліграфії та редагування університету «Україна»,
dowbysz@ukr.net

НОВІ ДОКУМЕНТИ З ІСТОРІЇ ТЕАТРАЛЬНОГО ТА МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ВОЛИНИ (КІНЕЦЬ XVI – ПОЧАТОК XVII СТОЛІТЬ)

Мета роботи. Проаналізувати новознайдені документи, які стосуються театральної та музичної культури Волинського воєводства у Ранньомодерний час та порівняти їх із уже відомими документами. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні описового, компаративного та історико-логічного методів. Зазначений методологічний підхід дозволяє зрозуміти місце та значення цих документів у історії музики та театрального мистецтва України. **Наукова новизна.** До наукового обігу вперше введено два документи, які є найдавнішими свідченнями Ранньомодерного часу щодо історії театрального та музичного мистецтва Волинського воєводства. Також здійснено їхнє переосмислення та порівняння з іншими документами цього та децю пізнішого часу. **Висновки.** Виявлені документи є надзвичайно важливими для дослідження історії театрального та музичного мистецтва в Україні литовсько-польської доби. Скарга про побиття лялькарів дає можливість суттєво уточнити час зародження театру маріонеток (вертепу) на українських землях (не пізніше середини XVI століття), а також підтвердити використання скрипки в якості музичного інструменту для супроводу театральних вистав. Важливою є також інформація про існування традиції вертепу в дні великодніх свят, адже досі вертепи пов'язувалися виключно з Різдом. Документ про викрадення співаків є додатковим підтвердженням цінності цього фаху в давній Україні, а також є першою документальною звісткою про існування професійних владичих церковних хорів. Зроблено припущення про особливу роль митрополита Іпатія Потія у справі започаткування традиції співочих та інструментальних капел при митрополичих та єпископських кафедрах Руської церкви в Україні та Білорусі.

Ключові слова: лялькова вистава, вертеп, скрипка, митрополичі та єпископські співаки.

Кузьминский Иван Юрьевич, кандидат искусствоведения, докторант Национальной музыкальной академии Украины им. П. И. Чайковского; *Довбищенко Михаил Владимирович,* доктор исторических наук, доцент, профессор кафедры издательского дела, полиграфии и редактирования университета «Украина»

Новые документы к истории театрального и музыкального искусства Волыни (конец XVI – начало XVII веков)

Цель работы. Проанализировать найденные документы, касающиеся театральной и музыкальной культуры Волынского воєводства в Раннее Новое время и сравнить их с уже известными документами. **Методология** исследования заключается в применении описательного,

сравнительного и историко-логического методов. Указанный методологический подход позволяет понять место и значение этих документов в истории музыки и театрального искусства Украины. **Научная новизна.** В научный оборот впервые введено два документа, которые являются древнейшими свидетельствами Раннего Нового времени в истории театрального и музыкального искусств Волынского воеводства. Также осуществлено их переосмысления и сравнение с другими документами этого и несколько более позднего времени. **Выводы.** Обнаруженные документы очень важны для исследования истории театрального и музыкального искусства в Украине литовско-польской эпохи. Жалоба об избиении кукольников позволяет существенно уточнить время зарождения театра марионеток (вертепа) на украинских землях (не позднее середины XVI века), а также подтвердить использования скрипки в качестве музыкального инструмента для сопровождения театральных представлений. Важна также информация о существовании традиции вертепа в дни пасхальных праздников, ведь до сих пор вертепы были связаны исключительно с Рождеством. Документ о похищении певцов является дополнительным подтверждением ценности этой профессии в древней Украине, а также является первым документальным известием о существовании профессиональных церковных хоров владык. Сделано предположение об особой роли митрополита Ипатия Потия в деле о введение традиции певческих и инструментальных капелл при митрополичьих и епископских кафедрах Русинской церкви в Украине и Беларуси.

Ключевые слова: кукольное представление, вертеп, скрипка, митрополичьи и епископские певцы.

Kuzminsky Ivan, Candidate of Art Studies doctoral student of the National Musical Academy of Ukraine named after. P. I. Tchaikovsky; Dovbyshchenko Mykhaylo, doctor of historical sciences, associate professor Professor of the Department of Publishing, Polygraphy and editing of the university "Ukraine"

New documents on the history of theatrical and musical arts of Volhynia (end of the 16th – the beginning of the 17th centuries)

***Purpose of the article** is to analyze newly discovered documents containing information about the theatrical and musical culture of the Volhynian Voivodeship in the early modern period and compare them with already popular documents. **The methodology** of the research is to apply descriptive, comparative and historical-logical methods. The above-mentioned methodological approach allows us to understand the place and significance of these documents in the history music and theatrical art of Ukraine. **Scientific novelty.** Two documents have been introduced to the scientific treatment, which is the most ancient evidence of the early modern period on the history of the theater and musical arts of the Volhynian Voivodeship for the first time. Also, the researcher made their rethinking and comparison with other documents of this time and a little later. **Conclusions.** The revealed documents are essential for the study of the history of theatrical and musical art in Ukraine of the Lithuanian-Polish era. The complaint about the beating of the puppeteers makes it possible to substantiate the time of the birth of the puppet theater on the Ukrainian lands (not later than the middle of the 16th century), as well as to confirm the use of the violin as a musical instrument to accompany theatrical performances. Also relevant is the information about the existence of the tradition of the den in the days of Easter holidays, since the crib was still associated with Christmas alone. The document on the abduction of singers is an additional confirmation of the value of this specialty in ancient Ukraine, as well as being the first documentary news about the existence of professional bishops church choirs. An assumption is made about the unique role of Metropolitan Hupatius Pocij in establishing the tradition of singing and instrumental chapels at the Metropolitan and Episcopal chairs of the Ruthenian Church in Ukraine and Belarus.*

Key words: puppet show, crib, violin, metropolitan and episcopal singers.

Актуальність теми дослідження. Українські архіви Ранньомодерної доби все ще не досліджені повною мірою. Це твердження цілком стосується історії музики та театрального мистецтва України. Два документи знайдені у Центральному

державному історичному архіві України у місті Києві є надзвичайно важливими, адже вони є двома з трьох найстарших документів, де згадано музичну практику у Волинському воєводстві, а один з них є найстаршим щодо історії театрального мистецтва (лялькового театру, вертепу).

Аналіз досліджень і публікацій. Документи, які будуть представлені у цій роботі вперше вводяться до наукового обігу. Допоміжні документи неодноразово використовувалися у публікаціях різного спрямування.

Мета дослідження. Проаналізувати новознайдені документи, які стосуються театральної та музичної культури Волинського воєводства у Ранньомодерний час та порівняти їх із уже відомими документами.

Виклад основного матеріалу. *Частина 1. Скарга про побиття лялькарів – документальне свідчення про український вертеп та музичне мистецтво кінця XVI століття.* Важливим документом, який прояснює ряд аспектів діяльності акторів-аматорів кінця XVI століття є скарга про побиття лялькарів на Волині в святкові дні Пасхи 1599 року. Цей документ був поданий до Луцького гродського суду 16 травня 1599 року від імені Стефана Брезинського – намісника крупського маєтку, слуги князя Костянтина Острозького (1526 – 1608). В документі зазначалося, що у Світлий Понеділок, що припадав на 19 квітня 1599 року, піддані князя Костянтина Острозького із села П'яне¹ «водле звичаю свого стародавнього» ходили з «куклами». Перебуваючи того дня у селі Свищов², вони були в домі місцевого шляхтича Тимофія Свищовського, який «перед собою имь кграти казавши и с тоє кгры ихь утешившися» [8, арк. 435]. Втім, пан Тимофій Свищовський раптом розгнівався на запрошених лялькарів. В результаті він разом зі своїми підданими і слугами жорстоко побив їх і пограбував. При цьому безпосередня причина конфлікту в скарзі не розкривається.

Як і передбачалося в подібних ситуаціях, скарга була підкріплена свідченням возного Яна Валецького, який в супроводі двох шляхтичів прибув до маєтків П'яне та Свищов, де оглянув поранених та склав реєстр відібраного у них майна. Свідчення возного в даному випадку цікаві передусім тим, що вони дають можливість встановити кількість та імена лялькарів, які брали участь у святковому дійстві. Виявилось, що було їх п'ятнадцятеро, зокрема Петро, швець за фахом, якого актори обрали старшим у своєму товаристві. Він, до речі, на відміну від інших акторів, був мешканцем Свищова, що пояснює чому гурт з села П'яне прибув саме до цього маєтку. Вартий окремої уваги також Омелько Щесник – ймовірно єдиний зі згаданого гурту, хто був музикантом. Його названо скрипалем і власником відповідного музичного інструменту – скрипки, яка була у нього відібрана Тимофієм Свищовським. Цікаво, що йому також належали захоплені під час інциденту ляльки (кукли), які коштували за тодішніми цінами досить дорого – 20 злотих. Для порівняння: на рубежі XVI – XVII століть на ринках Волині за злотий можна було купити свиню, а за суму 20 злотих – пару волів для польових робіт.

Про інших учасників гурту відомо лише імена та кількість відібраного у них майна³. Причому, опис пограбованих речей засвідчує, що актори не були жебраками; вони мали добрий одяг – в описі згадуються жупани, саф'янове

взуття, шапка, підшита лисячим хутром тощо. Прикметно, що дехто з лялькарів мали при собі гроші – від одної до п'яти кіп литовських грошей (2,5 – 12,5 злотих). Таким чином, у акторів-аматорів було відібрано лише готівкових коштів в розмірі 24 кіп литовських грошей (60 злотих). Звертаємо також увагу на те, що лялькарі були добре озброєними. Всього під час конфлікту в Свищові у акторів було відібрано п'ять шабель, два пулгаки, коротку рушницю, сагайдак з луком і стрілами, два чекани і один корд. Чому, маючи таке озброєння, лялькарі не змогли себе захистити під час конфлікту з Тимофієм Свищовським, залишається незрозумілим.

Важливість зазначеного документу полягає передусім в тому, що він дає можливість підтвердити факт існування вертепів на території Правобережної України⁴ щонайменше у другій половині XVI століття. У зв'язку із цим варто зазначити, що найдавніше свідчення про вертепи на цих теренах датується 1591 роком. Автор цього свідчення польсько-український дослідник Еразм Ізопольський у 1843 році стверджував, що бачив у містечку Ставище⁵ вертепну скриню із зазначенням цієї дати [4, 1-2]. Багато дослідників піддавали сумніву правдивість його свідчення, проте з огляду на документ 1599 року з'являються підстави повірити словам Еразма Ізопольського.

Ще один важливий аспект цього документу стосується музичного контексту проблеми, адже тут стверджується, що лялькова вистава супроводжувалася грою на скрипці. Це перше свідчення про використання скрипки у Волинському воєводстві, і друге, що стосується музики у XVI столітті на цих теренах. Йдеться про документ що був виявлений дослідником Юрієм Ясіновським і датується 1595 роком, тобто на чотири роки раніше від документу про скрипку [9; 6, 76]. У цьому документі повідомляється, що музикант князя Костянтина Василя Острозького, Лаврентій уклав у 1583 році якусь угоду з львівськими міщанами, Лаврентієм Залеським та його дружиною Анною, а у 1595 році, напевно не виконавши зобов'язань, залишився винен подружжю 60 польських флоринів. На жаль, не відомо ані предмету цього договору, ані спеціалізації музиканта Лаврентія, проте сам факт його існування залишається дуже цінною інформацією для історії української музики, як, зрештою, і документ, де згадано використання скрипки, для супроводу лялькових вистав⁶.

Отже, на основі викладеної в документі інформації можна зробити наступні висновки.

1. В кінці XVI століття у Волинському воєводстві існував звичай влаштовувати вертепні вистави на Великдень. Про подібні Різдвяні вистави документальних свідчень немає.

2. У 1599 році цей звичай згадується як «давній», а отже, початки його слід шукати не пізніше середини XVI століття, тобто коли ці терени ще перебувала у складі Великого князівства Литовського.

3. Вертепні вистави супроводжувалися грою на скрипці.

4. Актори вертепу не були бідними людьми – вони мали добрий одяг, готівкові кошти та були забезпечені холодною та вогнепальною зброєю.

Частина 2. Документ про спробу викрадення співаків митрополита Іпатія Потія. Скарга про замах на викрадення владичих співаків була внесена до актових книг Володимирського гродського суду 17 вересня 1603 року особисто уніатським митрополитом Іпатієм Потієм (1541 – 1613). За його версією події розвивалися наступним чином. За відсутності митрополита до маєтку Володимиро-Берестейської єпархії у селі Купечів⁷ прибуло двоє осіб – Андрійко Долмацький та Захарій Ходякович. Вони почали намовляти двох хлопців-співаків тікати з маєтку разом із ними. Але коли співаки вже дали згоду на втечу, про це дізналися інші слуги-співаки митрополита, що перебували в маєтку. Їм вдалося схопити непроханих гостей, які одразу визнали свої злочинні наміри. Незабаром, однак, Андрію Долмацькому вдалося втекти, але його спільник – Захарій Ходякевич – лишився під вартою і дав вичерпні свідчення про події, що сталися.

При цьому владики Іпатій Потій зауважив цікаву деталь: згаданий Андрійко Долмацький не вперше намагався скоїти цей злочин. В минулому він уже викрадав одного зі співаків митрополита, за яким, зрештою, приїхав знову. Того разу за ним і за підбуреним до втечі хлопцем було влаштовано погоню, і втікачів було спіймано аж у Загорові⁸. Тоді Андрій Долмацький вмовив щоб його не карали, простили і відпустили, що і було зроблено. Як виявилось, це каяття було фальшивим, і митрополит з цього приводу зазначав: *«Тот же то Андрейко и теперь не покаявшись знову приехал хлопят моих выкрадати але ему Пан Бог не допомог бо и сам и с товаришом своим в руки упалъ»* [7].

Важливість цього документу полягає у тому, що це є найстаршим свідченням про співаків не лише щодо уніатських, але й щодо православних єпископів Ранньомодерного часу. Інші найближчі за часом відомості про співочу справу уніатів стосуються часів митрополита Йосифа Велямина Рутського (1574-1637) та міста Вільно, а щодо співаків православних митрополитів походить з часів Петра Могили (1596 – 1646), коли він був ще архімандритом Печерського монастиря у Києві. З огляду на вищезазначене, можна припустити, що Іпатій Потій був ініціатором цієї нової для Руської (українсько-білоруської) Церкви традиції та прикладом для наслідування для інших єпископів, як уніатів, так і православних, адже вже починаючи від другої чверті XVII століття, більшість з них мали власні співочі та, згодом, і інструментальні музичні капели. Зокрема, це стосується уніатського єпископа Луцького та Острозького Єремії Почаповського (пом. 1636), православного керманіча Львівською, Перемиською та Луцькою єпархіями Антонія Винницького (пом. 1679), уніатського митрополита Кипріяна Жоховського (1635 – 1693) та багатьох інших.

Скарга митрополита Іпатія Потія цікава також тим, що вона є першим документальним свідченням викрадення співаків з руських церковних середовищ. Згодом такі випадки фіксувалися і на Волині, і в інших регіонах. Відомо, наприклад, про напад студентів та духовенства Луцького єзуїтського колегіуму на школу місцевого Братського православного монастиря у 1627 році з метою захоплення співака Іванка [2, 592-596]. У 1637 і 1655 роках уніати міста Вільна скаржилися на викрадення та переманювання юних співаків монахами місцевого православного монастиря Святої Трійці⁹. Скарга Іпатія Потія зайвий раз

підтверджується, наскільки високо цінувалися церковні співаки у Руських церквах першої половини XVII століття.

Наукова новизна. До наукового обігу вперше введено два документи, які є найдавнішими свідченнями Ранньомодерного часу щодо історії театрального та музичного мистецтв Волинського воєводства. Також здійснено їхнє переосмислення та порівняння з іншими документами цього та дещо пізнішого часу.

Висновки. Виявлені документи є надзвичайно важливими для дослідження історії театрального та музичного мистецтва в Україні литовсько-польської доби. Скарга про побиття лялькарів дає можливість суттєво уточнити час зародження театру маріонеток (вертепу) на українських землях (не пізніше середини XVI століття), а також підтвердити використання скрипки в якості музичного інструменту для супроводу театральних вистав. Важливою є також інформація про існування традиції вертепу в дні великодніх свят, адже досі вертепи пов'язувалися виключно з Різдом. Документ про викрадення співаків є додатковим підтвердженням цінності цього фаху в давній Україні, а також є першою документальною звісткою про існування професійних владичих церковних хорів. Зроблено припущення про особливу роль митрополита Іпатія Потія у справі започаткування традиції співочих та інструментальних капел при митрополичих та єпископських кафедрах Руської церкви в Україні та Білорусі.

Примітки

¹ Нині село П'янке знаходиться у Рівненській області і розташоване від Луцька на відстані приблизно 23 кілометрів.

² Свищів – сусіднє село до села П'янке.

³ В їхньому числі: Кіндрат Будинич, Кузьма Іванович, Грицько Полумацкович, Івашко Шимкович, Карпо Євхимович, Грицько Івашкович, Гнат Кондратович, Мицько, Тиміш Михалевич, Федір Проценята, Федько Лойко, Гуц Ждинчин та Макон Тарасович.

⁴ Мова йде про двох руських воєводства (Волинського та Київського), які до Люблінської унії 1569 року були у складі Великого князівства Литовського.

⁵ Ставище – нині селище міського типу у Київській області.

⁶ Зрештою, використання скрипок на цих теренах розвинулося до того, що у 1624 році у Острозі з'явився професійний цех «скрипкарів» [3, 290]. Також у 1630 році, одразу після смерті князя Олександра Заславського, у одному з найважливіших міст Острозької ординації, у Дубно було складено список слуг, серед яких був і скрипаль на ім'я Матіас [10, 86]. А при дворі волинського маршалка та володимирського старости Юрія (Єжи) Заславського того ж 1630 року налічувалося четверо скрипалів [10, 86-88]. Викладені відомості до цього часу були найдавнішими, де фіксувалося використання скрипки на теренах Волинського воєводства, проте ситуація змінилася з огляду на появу документа 1599 року.

⁷ Нині село Купичів знаходиться у Волинській області і розташоване від Володимира-Волинського на відстані приблизно 45 кілометрів.

⁸ Нині село Новий Загорів знаходиться у Волинській області і розташоване від села Купичів на відстані 45 кілометрів.

⁹ У *Протестації монахів віленського греко-католицького Свято-Троїцького монастиря проти монахів віленського православного монастиря Святого Духа про безлади, вчинені останніми* [1, 121-122] від 5 квітня 1637 року йдеться про те, що православні монахи викрали з греко-католицького монастиря хлопця-співака Стефана Мартиновича й намагалися схопити другого хлопця-співака Стефана Дилевського, проте він встиг утекти. Також 24 березня 1655 року датується *Скарга Миколая Корсака* архімандрита віленського греко-католицького Свято-Троїцького монастиря на старшого віленського православного монастиря Йосифа Нелюбовича-Тукальського за самовільне утримання хлопчика Афанасія Піроцького, вихованця Свято-Троїцького монастиря. Афанасій був кілька років півчим у греко-католицькому монастирі. Згодом його відправили на навчання «латинським наукам» до Віленської єзуїтської академії. Проте, 12 лютого 1655

року Афанасій Піроцький, навчання якого коштувало дуже дорого (300 золотих), утік до віленського православного монастиря Святого Духа. У свою чергу Йосиф Нелюбович-Тукальський відмовився видавати півного [5, 304].

Література

1. Акты издаваемые комиссією, высочайше учрежденною для разбора древнихъ актовъ въ Виѣнѣ. Акты Виленскаго гродскаго суда. Вильна, 1875. Томъ 8. XXV+652+83 с.
2. Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древнихъ актов, высочайше учрежденною при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторѣ. Акты объ Уніи и состояніи Православной съ половины XVII вѣка (1648-1798). К., 1871. Часть первая. Том IV. 99+746 с.
3. Заяць Андрій. Острог у XVI – першій половині XVII ст. (економічний розвиток) // Острозька академія XVI–XVII століття. Енциклопедія. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. С. 287-292.
4. Марковський Євген. Український вертеп. Розвідки й тексти [Всеукраїнська Академія Наук, Збірник Історично-філологічного Відділу. № 86. Етнографічна комісія. Випуск I]. Київ, 1929. 202 с.
5. Описаніе документовъ архива западнорусскихъ униатскихъ митрополитовъ. 1470-1700. С.Пб., 1897. Томъ первый. VII+502 с.
6. Цалай-Якименко Олександра, Ясиновський Юрій. Музичне мистецтво давнього Острога. Острозька давнина. Львів, 1995. Вип. 1. С. 74-89.
7. Центральний державний історичний архів України у Києві, Ф. 25, оп. 1, спр. 55, арк. 343-344 зв.
8. Центральний державний історичний архів України у Києві, Ф. 25, оп. 1, спр. 55, арк. 435-437.
9. Центральний державний історичний архів України у Львові, Ф. 52, оп. 2, спр. 23, арк. 164-165.
10. Chaniecki Zbigniew. Nieznane kapele polskie z XVII i XVIII wieku. Muzyka: kwartalnik Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 1972. № 4 (67). S. 84-96.

References

1. Acts issued by the commission, the highest institution for analyzing the ancient acts in Vilnius. Acts of the Vilnius Grodsk court. Vol. 8. (1875). Vilnius [in Russian].
2. The Archive of Southwestern Russia, issued by the Temporary Commission for the Study of Ancient Acts, was approved by the Governor-General of Kyiv, Podilia and Volyn. Acts on Church Relations in Southwestern Rus'. Part 1. Vol. 6. (1883). Kyiv [in Ruthenian].
3. Zayacz`, A. (2011). Ostroh at 16th – the first half of 17th century (economic development). Ostroh academy 16th – 17th century. Encyclopedia, 287-292 [in Ukrainian].
4. Markovs`ky`j, Ye. (1929). Ukrainian vertep. Intelligence and texts. Kyiv [in Ukrainian].
5. The description of documents of the archives of the West Ruthenian Uniath Metropolitans. 1470-1700. Vol. 1. (1897). Saint Petersburg [in Russian].
6. Czalaj-Yaky`menko, O., Yasy`novs`ky`j Y. (1995). Musical art of the ancient Ostroh. Ostroh antiquity. Vol. 1, 74-89 [in Ukrainian].
7. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, f. 25, op. 1, spr. 55, 343-344 rev. [in Ruthenian].
8. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, f. 25, op. 1, spr. 55, 435-437 [in Ruthenian].
9. Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, f. 52, op. 2, spr. 23, 164-165 [in Ruthenian].
10. Chaniecki, Z. (1972). Nieznane kapele polskie z XVII i XVIII wieku. Muzyka: kwartalnik Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Vol. 4 (67), 84-96 [in Polish].